

Een heftig leven

Voormoederen

Myriam Zelderloo

Een heftig leven

Voormoederen

Myriam Zelderloo

Copyright 2023 Myriam Zelderloo

ISBN 9789464659030

Omslagontwerp, Ludo Molleman

Omslagfoto Sculpture and photo, Philippe Faraut

Foto's bij de hoofdstukken uit Capta, een essay van Lieve Denollet

Foto bij stamboom, Elin De Vits

Foto auteur, Daniel Dewaele

Vormgeving, Jan De Vits

Redactie, lay-out en tekstcorrectie, Tekstvariant, Nele Huybrechts

Brave New Books, Singel uitgeverijen

Doch ik wist

geen gestalte

te schenken

aan de lieve geesten

DIE MIJ BIJ ZICH WENKTEN

op de oudste tak
van hun heilige boom

om er samen

de nacht door te brengen.

uit Elias of het gevecht met de nachtegalen/

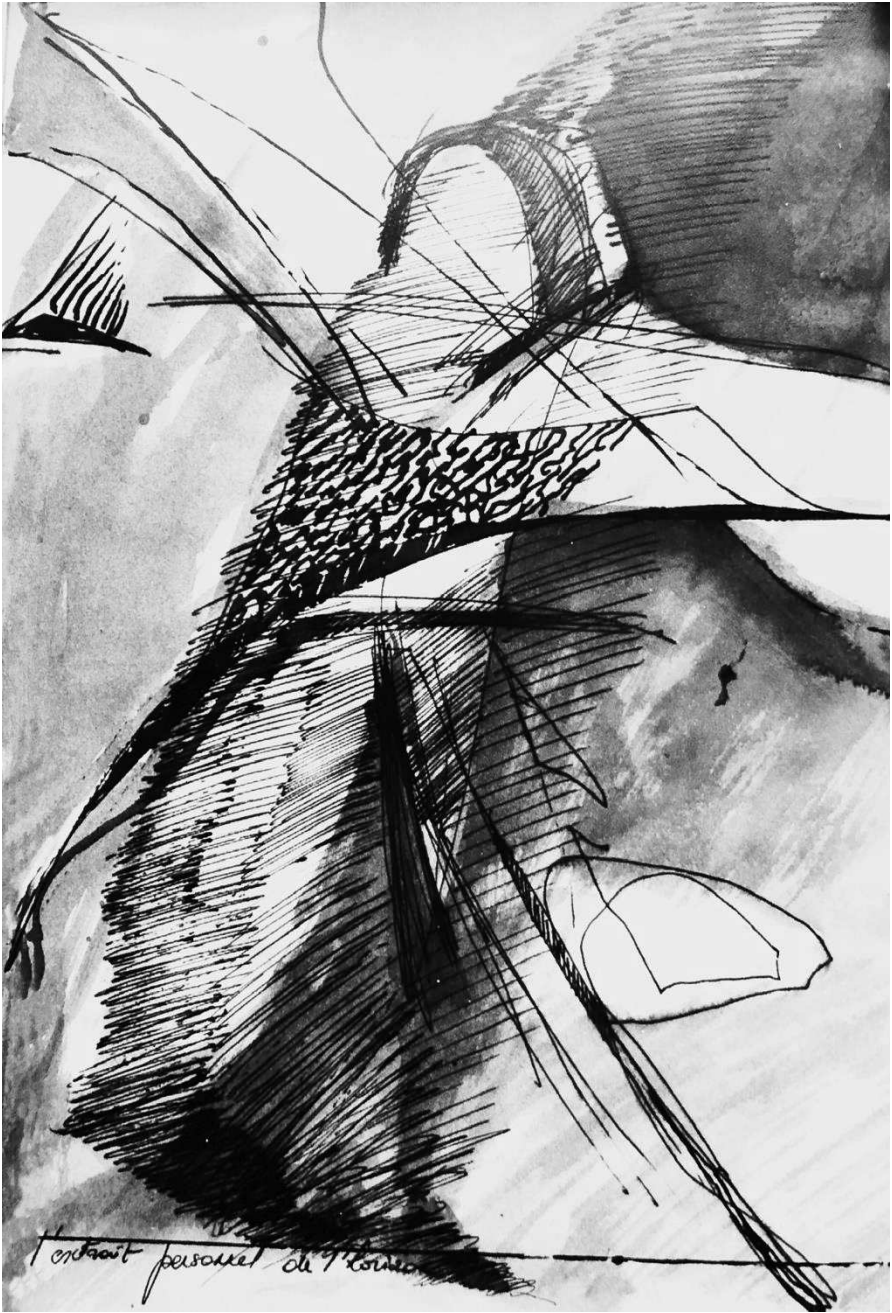
Winter te Antwerpen

Maurice Gilliams 1900-1982

Voor allen van wie ik voormoeder ben of zal zijn.

Voor Elin, Tim, Tessi, Senne, Finn, Kasper, Leon, ...

- I Kind, hond en wolf
- II De duivelsput
- III Het water komt
- IV Pelgrim
- V Donderbeesten
- VI Melk met honing

Capta, Lieve Denollet

Kind, hond en wolf

De kleine trekt haar knietjes op. Neen, dat kan Petronilla niet verdragen. Met een hand steunt ze op de armléuning. Haar lichaam komt omhoog, de schommelstoel deint een eindje naar achter, de druk wordt minder. Nelleke hangt als een lappenpop over de zwangere buik van haar moeder. Het kinderhoofdje rust op haar gezwollen borst. Donkere krullen kriebelen in haar hals. De gedachte dat ze met zijn drieën in de stoel zitten doet haar glimlachen. Cobus is handig. Eerst weigerde ze met klem, het voelde ongepast, een stoel om in te schommelen...

Hela, het is niet omdat ik waggel als een gans dat je mij op zijn metjes moet behandelen. Ik heb geen zin in een schommelstoel en jij hebt geen tijd om die te maken. De roggégrond heeft je zorg nodig. Volgende week werk je op Ter Hille. Die stoel geraakt niet af en staat hier in de weg.

Mijn wrikkélgatje, zo mooi als je boos bent. De stoel komt er. Ik heb het hout gevonden aan 't zeegat van d' Yde. Ben ik jouw vent als ik de vrouw die mijn kind draagt laat rusten op een driepikkel?

Een schommelstoel komt er, amen en uit.

Op een onteggelijk vroeg uur, er kwam amper een straaltje licht door de gordijnen van het alkoof, was hij vijf morgenden na mekaar opgestaan. Petronilla hoorde hem zagen en schuren.

Vandaag kroop ze kort na hem uit bed. Haar verwoede pogingen om beter te liggen, in de hoop verder te slapen, gaf ze op. Het lukte niet, de buik zat te veel in de weg. Daarom was ze maar opgestaan en had ze de haard aangestoken. Ze verbaasde zich over de rust in huis. Nelleke bleef doorslapen. Plots bonsde iemand op de deur, die tegelijk openvloog.

Petronilla Poorters, deze handen hebben voor jou de stevigste schommelstoel gemaakt. Je kan er geen betere vinden van hier tot in Parijs.

Triomfantelijk zette Cobus de stoel neer. Petronilla drukte met geveinsde verbazing een kus op zijn lippen. Hij zwierde met haar zachtjes door de kamer.

Na de mis vertelde ze het aan de vrouwen en haar zuster.

Je hebt met Cobus de hoofdvogel afgeschoten. Ik zou maar veel gebruik maken van de stoel, zo te zien is het kind ingedaald. Te vroeg, Petronilla, jij moet rusten.

Ben je vroedvrouw geworden, zuster?

Lach niet, je hebt Joanna toch gevraagd?

Neen, ik was bij Catharina, ze werkt nu alleen. Joanna heeft mij vorige keer veel pijn gedaan, door haar heftig werk kon ik na Nelleke twee weken niet zitten.

Zou je dat wel betrouwen? Catharina is jong.

Catharina is vijf keer bij de chirurgijn in Veurne geweest om de laatste nieuwicheden van hem te vernemen. Ik heb veel vertrouwen in haar.

Cobus is van mijn gedacht.

Jij je zin. Op mij kan je rekenen. Zeg, die stoel kan ik toch gebruiken als bakermat?

Dat weet ik niet. Ik zal Cobus toelating vragen, Anna.

Zotte doos! Ik brand een kaarsje bij Onze-Lieve-Vrouw, dat het kindje gemakkelijk geboren wordt en niet te rap komt.

Sindsdien moet ze elke dag een poos rusten, op aandringen van Cobus. Na de middag mocht Nelleke mee in de schommelstoel en zo vielen ze samen in slaap.

Nu voelt ze plots een aangename, warme waterstraal tussen haar benen lopen. Neen, Nelleke, niet weer op mijn rokken, denkt ze. Ze voelt tussen de beentjes van de kleine. Met een schok realiseert ze zich dat het daar droog is. Haar vliezen zijn gebroken, het kind komt te vroeg. Ze ademt diep in en uit om het gevoel van rust vast te houden. Terwijl ze recht komt met de slapende Nel in haar armen, loopt een tweede golf warm water langs haar benen naar beneden. Ze legt haar dochtertje op bed en strompelt naar buiten. Met de vingers van haar rechterhand zo wijd mogelijk gespreid ondersteunt ze haar buik.

Cobus! Cobuuuus!

In de verte, vanachter de rij wilgen, ziet ze hem komen aanlopen. Ze zwaait heftig met haar armen. Hij versnelt zijn pas.

Mijn vliezen zijn gebroken, haal Catharina!

Wie is Catharina?

De vroedvrouw, Cobus, je weet wat we afgesproken hebben.

Ja, de vroedvrouw, natuurlijk. Ga jij mee?

Neen, keun, ik blijf hier.

Waar woont Catharina?

Dat heb ik toch getoond. Denk even na, je weet het.

Ik weet het niet meer.

Cobus, van hier naar Ter Hille, langs dezelfde kant.

Ja, ja, ja, ik weet het terug, ik ben weg.

Stuur de vrouwen en ons Anna.

Komt in orde! Ga in je stoel zitten.

Petronilla sluipt stil naar binnen. De kleine is niet wakker geworden, wat een geluk. Ze hapt naar adem omdat een stevige kramp door haar onderbuik trekt. Als ze achterover ligt, blijven de krampen weg. Na een tijdje maakt ze het haardvuur opnieuw aan en zet de vuurkorf dichterbij. Ze giet water in de grote ketel die aan de haard bengelt en legt doeken klaar. Kreunend zoekt ze steun tegen de tafel om de volgende kramp op te vangen. Het gaat nu plots snel.

Wat als de vroedvrouw niet rap komt?

Wat als Catharina weggeroepen werd?

Wat als het kind in stuit ligt?

Wat als het bloed eerst komt?

Wat als Cobus verkeerd gelopen is?

Stop, Petronilla!

Ze schrikt van haar eigen schorre stem. Nel wordt wakker. Dom!

Moe, pijn?

Moe heeft buikpijn. Nelleke mag stoelen op een rij zetten en een huisje maken met kussens voor de poppen.

Ze duwt het bovendeeel van de deur open en ziet Anna aan het poortje. Een nieuwe kramp doet haar door de knieën gaan, ze hurkt tegen de muur. Anna komt binnen, niets aan haar verraadt dat elke vezel in haar lijf gespannen staat. Ze weet precies wat ze komt doen. De strozak moet uit het alkoof. Alsof alles gewoon is, zwiert ze Nelleke achter het gordijn in de lege beddenbak.

Hier bij de poppen blijven zitten.

Ze trekt Petronilla recht en ondersteunt haar tot bij de tafel. De stoelen plaatst ze in een vierkant voor het kortbed. De strozak past precies op de stoelen, die nu dienen als poten van een bed. In het licht van de late namiddagzon dansen duizenden stofdeeltjes door de kamer. Anna trekt de linnenkast open, neemt een laken en schikt het over de strozak. Ze trekt haar kreunende zuster opnieuw recht en schopt alles wat te kort bij het bed staat achteruit. Nelleke komt piepen door het gordijn.

Gordijn dicht, Nel, ik wil je kop niet zien.
Petronilla, ga op het bed liggen!

Ze pookt het vuur op, terwijl ze zich ervan vergewist of de ketel voldoende gevuld is. Ze schudt de kussens op aan de openstaande deur. Als ze die achter Petronilla's rug heeft geperst, zet ze haar handen in haar zij en kijkt ze tevreden rond.

Laat het kind maar komen, we zijn klaar.

Anna, het zal gaan zeker? Catharina en de vrouwen zijn er niet. Theresa moet Nelleke meenemen, of moet alles hier onder haar neus gebeuren?

Vrouwenstemmen... Catharina duwt als eerste de deur open. Anna neemt de mand aan die ze bij zich heeft. Theresa pakt de kleine uit de beddenbak op haar arm en loopt naar buiten. Nel roept om haar moeder. Niemand reageert.

Lize en Wiesa: rechterbeen, Veronika en Anna: linkerbeen. Ik wil kijken welk vlees ik in de kuip heb.

Catharina laat voelen wie vanaf nu de touwtjes in handen heeft. Ze keurt de kamer, neemt een linnen schort uit de mand en bindt die voor. Op de tafel spreidt ze een doek en plaatst daarop een mes, een pollepel, een klomp zeep, een kleine borstel van varkenshaar, twee blinkende ijzers, drie rollen windels, twee houten stokken en een aantal kleipotten en potjes met een perkamenten deksel. Ze kijkt of het water in de ketel boven het vuur borrelt, neemt een van de potten en graait erin. Ze gooit een kruidenmengsel over de gloeiende houtblokken. Onmiddellijk ruikt Petronilla de geur van kamille. Ondanks haar pijn vindt ze dat aangenaam. De vrouwen kijken verbaasd naar mekaar.

Er is geen pest aan deze kant van de IJzer, je moet geen dampen maken.

Lize, hier in deze kamer praten we niet over de vieze dingen die jij uitspreekt. De kruidengeur brengt rust op een plek waar zes vrouwen samen zijn, vooral als een van hen gaat baren, dat is alles.

Petronilla maakt kort een geluid dat op een beginnende lach lijkt. Het ontsnapt zomaar uit haar mond. Ze weet dat ze met Catharina de juiste keuze gemaakt heeft. Laat de vrouwen maar wennen.

Die schuiven ondertussen haar rokken naar boven. Catharina stroopt de doorweekte onderbroek af en gooit ze onder het bed. Per twee tillen ze een been op en trekken het naar zich toe. Ondertussen schrobt Catharina haar handen en nagels grondig met zeep.

Waar is Cobus?

Mannen kunnen hier niks komen doen, Petronilla, ik heb hem naar het veld gestuurd.

Catharina buigt voorover tussen de gespreide benen. Ze tast aan de onderbuik en steekt kort twee vingers in Petronilla's opengesperde vagina.

Ze heeft een handbreedte opening. Het kind ligt klaar. We zullen de olielamp niet nodig hebben, voor de klokkentoren geslagen heeft is het kind geboren. Leg een deken over haar, zodat ze geen kou krijgt.

Anna knikt Petronilla bemoedigend toe wanneer een volgende kramp haar buik helemaal opspant en ze daardoor stopt met ademen.

Blazen of schreeuwen nu, met de adem komt de pijn naar buiten. Zeg het als je goesting krijgt om te persen.

Catharina praat rustig. Luttele minuten later begint Petronilla te roepen.

Het moet eruit! Het moet eruit! Haal het eruit, Catharina.

De vrouwen tillen haar rokken en het deken op, snel trekken ze haar benen open. Catharina maant Petronilla aan zo hard mogelijk te duwen op haar teken. Met de kin helemaal tegen haar borstbeen gedrukt, geeft Petronilla wat ze kan. Ze perst, krijst en het kind glijdt uit haar buik de wereld in. Dan valt ze terug in de kussens.

De vroedvrouw onderzoekt het kind grondig.

Het is een meisje met alles op en aan, Petronilla. Je hebt het goed gedaan.

Met haar wijsvinger haalt ze iets uit de kleine mond, ze houdt de boreling vast bij de voetjes. Paars en stil bengelt het in de lucht. Hun glimlachende gezichten verstijven door twijfel. Anna brengt haar rechterhand naar haar mond. Catharina geeft een ferme klap op de rug van het kind, dan pas volgt de eerste schreeuw. Met haar mes snijdt ze de navelstreng door, het kind komt los van de moeder of de moeder lost door deze snede het kind. Anna neemt het kleintje over. Ze legt het omwikkeld neer boven bij de vuurkorf. Die eerste kreet is een teken voor Cobus. Hij zou het nooit gewaagd hebben vroeger binnen te komen. Met twee passen staat hij naast Petronilla en kust hij haar voorhoofd.

Het is een meisje.

Er klinkt spijt in haar woorden.

Ik zie mijn meisjes graag!

Zijn stem klinkt hees van ontroering, hoort ze en ze weet dat hij het meent.

Cobus, laat je vrouw gerust. Ik moet de nageboorte nog opvangen.

Catharina lacht. Met haar handpalmen kneedt ze rustig en stevig de ontspannen buik. Ze neemt de moederkoek in haar handen, kijkt aandachtig of er geen stukje ontbreekt en geeft hem door aan Cobus. Voor hij de koek in het vuur gooit, toont hij hem fier aan de vrouwen.

Mijn Petronilla en Catharina, jullie hebben dat allemaal heel goed gedaan. Ik haal de fles jenever en een snee vers brood met boter.

Vasthouden, haar benen, nog eventjes vasthouden.

Ze dompelt een doek onder in de pot kokend water, vist hem eruit met een houten stok, wacht een paar tellen en wrijft ermee tussen Petronilla's benen.

Je bent geen halve duim gescheurd, dit zal je heelt snel. Breng het elke avond aan tot de pot leeg is.

De vrouwen helpen Petronilla van het bed en ruimen de kamer op. De strozak komt onder verse lakens op zijn plek in het ledikant te liggen. Voor ze daar gaat rusten, perst Petronilla doeken tussen haar benen en trekt ze een propere onderbroek aan. Het kind slaapt in de korf.

Catharina trekt haar schort uit, maakt een bundel met de vuile doeken en het mes en sopt alles in de ketel. Ze gooit er een stuk zeep bij.

Anna neemt kleine glaasjes uit de kast, voor ieder één. Cobus vult de glazen tot aan de rand, ze klinken in de richting van het kind. Petronilla krijgt een bol thee met valeriaan, de groene pot waaruit de kruiden geschept worden is versierd met roze bloemetjes. Het schemert als de vrouwen vertrekken. Catharina ontvangt van Cobus drie schellingen.

Het kind is klein, Petronilla, leg het zoveel mogelijk aan en houd het goed warm.

Petronilla kijkt week naar de mand.

Anna komt bakeren, ze is de beste.

Haar stem klinkt zacht, vermoeid.

Voor ze vertrekt neemt Catharina de hete ketel van de haak en gaat ermee naar buiten. Ze vist de doeken eruit en hangt alles aan de wasdraad. Op de wapperende doeken zijn de bloedvlekken bijna helemaal verdwenen. Ten slotte veegt ze het mes schoon.

Morgen, of neen, overmorgen kom ik de was halen. Niet aankomen. En de naam, mag ik de naam van het meisje weten?

Je moet overmorgen naar het doopfeest komen, vrouw, dan hoor je de naam van onze tweede dochter. Doe mij een plezier en sukkel niet in 't water, het wordt donker.

Cobus sluit de deur voor de nacht, voorziet het vuur en zet de mand van de kleine dichtbij. Voorzichtig kruipt hij langs de achterkant van het bed naast Petronilla. Hij schuift tegen haar aan en streelt haar haren.

Waar is Nelleke?

Theresa brengt haar woensdag terug. Slaap maar.

Ze pakt zijn hand en legt die op haar lege buik.

1645

Vredig, rustig, het land kan zo vreemd kalm zijn. Wat is echt? Dat is de vraag. Echt is nu. Meer is er niet, al het andere heeft geen zin.

De herfstzon staat laag en de stralen verblinden haar als ze opkijkt. Twee zwarte figuurtjes bewegen iets verder tussen het groen. Terwijl ze rapen lostrekt uit de grond, hoort ze de taal van haar dochttertjes, een bedwelmend geluid dat haar gedachten wiegt. Het gebrabbel van Marie klinkt luid, vliegt helemaal over de zachte stem van Nel. Petronilla is elke dag verbaasd over het kind dat iets meer dan een jaar geleden in spanning liet wachten op haar eerste schreeuw.

De laatste weken lijkt ze met de meeuwen te spreken. Met de meeuwen en alle andere vogels die het erf overvliegen. Zij besteedt nooit aandacht aan het geluid van vogels. Het is belangrijker lawaai van de mensen te herkennen.

Na een kort middagslaapje wil Marie naar buiten. Ze dabbert naar haar plekje bij de muur van de stal. Daar ploft ze neer op de dikke steen die de deur moet openhouden. Ze kijkt aandachtig naar de lucht, naar de vogels. Het lijkt of ze heel goed luistert naar hun geschreeuw. Na enige tijd roept ze terug, niet zomaar eender wat, precies dezelfde vogelklank.

Petronilla vertelt op een avond aan Cobus hoe Marie de schreeuw van een havik, van meeuwen, raven en kauwen kan nabootsen. Hij vindt dat helemaal vanzelfsprekend.

Ons Marie is een geluksvogel. Weet jij welke vogel dit is: tjirp, tjirp?
Ze heeft dat van haar vader.

Je bent een dwaze mus, Jacobus, wacht maar af met Marie.

Kom hier zitten, mijn lief. Ik heb ander nieuws, slecht nieuws.

Daar is het al, denkt Petronilla.

Ze schudt het nat van haar handen boven de gootsteen en gaat op zijn schoot zitten. Hij knelt zijn armen rond haar om te verhinderen dat wat hij nu moet vertellen ook maar enig kwalijk effect heeft. Het laatste wat hij wil is iets zeggen dat haar ongerust maakt, waardoor ze heel de nacht ligt te woelen naast hem, of waarna hij grote angst in haar ogen leest. Maar het moet, hij moet spreken, al zou hij veel liever zwijgen en tjirpen.

Corneel heeft ons bijeen geroepen. Ik dacht dat het over de verlovings van Gilbert en Johanna zou gaan, maar ineens stond de pastoor in Ter Hille, hij kwam van Veurne. Daar is gezegd dat in Lampernisse doden geteld zijn van de pest, zeker veertien.

Petronilla sluit de ogen om de woorden buiten haar lijf te houden. Cobus ziet het en gaat door, het heeft toch geen zin hier te stoppen.

Ze hebben mensen zien versmachten nadat ze bloed spuwden.
Het is de pest op de adem.

Hoe kan dat daar, in zo'n afgelegen gat, plots beginnen?

Dat is het ergste, lief, tweehonderd Franse soldaten liepen de erven af om kippen, zwijnen en brood te eisen. Als de mensen niet rap genoeg waren kregen ze slaag. Die soldaten scheurden van de honger. Een stuk of tien bleven, te ziek om hun compagnie te vervoegen. De volgende morgen waren ze dood. Lampernisse heeft ze begraven. We zitten met de gevolgen.

Het blijft even stil. Petronilla komt los, ze staat recht achter de stoel en legt haar handen op zijn schouders.

Ga door, Cobus, dit is niet alles.

De pastoor zegt dat de scutterye dringend aan het werk moet. Omdat ik bij de jongsten ben, moet ik met onze Cisse en Dorus de wacht van het tweede uur lopen. Ik heb aan Corneel gevraagd of jij met de kinderen op 't hof mag slapen. Stance brengt de opperkamer voor ons in gereedheid. Je kan hier 's nachts niet alleen blijven.

Allen bij mekaar? En de ziekte?

De pastoor zegt: de mannen de scutterye en de vrouwen de paternoster.

Welja, als het daarmee opgelost is.

Cobus kijkt haar onderzoekend aan.

Je kijkt alsof je per ongeluk een natte broek hebt, Cobus. Ik ben blij dat ik ons volgende kind niet draag en het doodskleed in de plooi op het schap is blijven liggen.

Ze stopt haar neus in zijn lange, zwarte krullen en snuift de geur van het land op. Alles komt goed.

De winter laat zijn tanden lang en breed zien. Hij bijt zich vast in de grond met ijzig koude windvlagen. Tegen begin december staat alles stijf bevroren. De mannen hebben amper voldoende tijd gehad om de houtvoorraad aan te vullen, het knotten van de wilgen moet nog beginnen. Op vier dagen tijd is het kanaal volledig dichtgevroren. Bij de brug liggen twee schuiten slechts met één touw vastgesjord, ze kunnen niet loskomen. De trekpaarden staan op stal in de afspanning, alle kribben zijn volzet. Met of zonder graan, de molenaar laat de molen vijf keer per dag draaien, kwestie van het raderwerk niet te laten bevriezen. Alle mogelijke tochtgaten in de schuren zijn dichtgestopt met stro.

Petronilla en de kinderen verblijven op het hof sedert het invallen van de vorst. Corneel zei op een middag, terwijl ze met al het werkvolk aan de grote tafel zaten, dat hij het gesleur van hier naar daar met de twee kleine meisjes niet meer kon aanzien.

Cobus, haal jullie koe, de twee varkens en de hoenders en breng ze onder in de achterste stalling. Maak jullie deuren en ramen dicht, dan valt er niks te ratten.

Ik heb voor drie maanden bussels steken en de zolder ligt vol, dat laten verloren gaan zie ik niet zitten. Ik slaap thuis voor en na de wacht.

Luister eens goed, Cobus! Hoe meer jij heen en weer loopt, hoe groter de kans dat je gepakt wordt door de pest. Ten tweede, als we onze provisie samenleggen kunnen we langer voort. Ten derde is het beter dat het mansvolk hier is op het hof. We weten niet wat er boven ons hoofd hangt. De Fransen zijn ingekwartierd in Duinkerke, op één dag staan ze hier. Ik kan niets bedenken wat je zou tegenhouden om hier volledig in te trekken. Die van Nelis Scheynaert, Calcoen en Torreele zijn met heel hun hebben en houden naar de kerk getrokken. Onze pastoor is een goed mens, die zijn kerk voor hen openzet. Hij zorgt voor eten en warmte. Bij Fieren en Steenlant zit het venijn binnen. Achter 't putje moet iedereen wegblijven, daar is een graf gevuld met negen lijken, wit van de kalk, niet afgesloten omdat er zullen bijkomen. En, moet ik verder preken?

Neen, man, stop maar.

Cobus kijkt naar Petronilla. Zij knikt overtuigd ja.

Ik begin nu, het zal tijd vragen.

Pak drie man mee om te helpen en span Bles voor de kar. Tegen de schemer ben je klaar.

In tegenstelling tot de mannen en vrouwen, die nu met veertien samenwonen op het hof en heel de dag goed weten wat te doen, hebben de kinderen een zalige tijd. Marie is de jongste, het oudste kind is vijf. Ze spelen in de grote kamer, in de stallen of op de stozolders. Ze komen nooit buiten de muren van het erf. Als de duisternis valt, staan grote kommen dampende roggepap klaar, met honing voor de kinderen. Wanneer de laatste houtblokken doven in het vuur, trekt iedereen naar zijn beddenbak. Cobus, Petronilla en de kinderen liggen dicht bij mekaar, er is alleen hun lichaamswarmte. Midden in de nacht wordt Cobus wakker, hij trekt zijn kleren aan voor de ronde van de scutterye. Met drie mannen verlaten ze het erf door de kleine deuropening

in de zware vergrendelde poort. De nacht is inktzwart en toch steken ze geen lantaarn aan. Hun ogen vangen snel het minste beetje licht. Ze stappen goed door zonder iets te zeggen. De taak is observeren, luisteren en het kleinste lichtschijnsel opmerken. Na een mijl stappen zijn ze terug. Ondanks de bittere koude zweten ze onder de dikke vacht van konijnenpels. Wanneer Cobus op de strozak kruipt, probeert hij Petronilla zo weinig mogelijk aan te raken. Hij weet dat zijn lichaam de kou meeneemt in bed, maar ze kruipt dicht tegen hem aan.

Kom bij mij, zo krijg je het snel warm. Alles rustig?

Alles rustig.

De pastoor komt vragen of het volk van 't hof een kerstspel kan uitbeelden in de kerk. Ter Hille is aan de beurt.

Kerstmis is op maandag, de zondagsmis valt weg. Alles kan door jullie op tijd klaargezet worden. Vraag maar wat jullie nodig hebben. We doen het zonder kerstekind, want er was de laatste maand geen geboorte. Maak een schoon lappenpop.

De families die in de kerk wonen hebben de zijbeuken afgesloten voor hun huishouden. Aan het altaar blijft plaats genoeg. Johanna neemt de leiding van de repetities. Ze kent de teksten goed en verdeelt de rollen. Iedereen krijgt een gepast stuk. Zo ernstig als het eerste oefenen verloopt, zo onbedaarlijk wordt er gelachen vanaf de derde keer. Vooral als Jozef in tenue verschijnt met een baard, gemaakt van het onderste stukje staart van een koe. Het zal jaren duren eer de laatste dagen voor kerst nog eens zo plezant zijn. De kinderen verbeelden schattige engeltjes, met vleugels van echte vogelpluimen. De zondag voor Kerstmis hebben ze geluk: de wind gaat liggen, alle decorstukken kunnen op de kar en zelfs Bles stapt fier naar de kerk.

Cobus, Corneel, Petronilla en de rest staan op het hoogaltaar om, volgens de aanwijzingen van Johanna, de stukken te schikken. Het moet een echte repetitie zijn, verkleed met alles op en aan. Er wordt veel gewezen, iedereen krijgt zijn zeg.